

สารตรา: หนังสือแห่งอำนาจของราชอาณาจักรสยาม*

Santra: Powerful Official Document of The Kingdom of Siam

¹สาวิณี ขอนแก่น และ ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง

¹Sawinee Khonkaen and Sirisarn Mueanphothong

¹คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Thailand.

¹Corresponding Author's Email: Sawinee.aom@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบการบันทึกและรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาของสารตรา 2) ศึกษาขั้นตอนการส่งสารตราไปยังหัวเมืองประเทศราช 3) ศึกษาการควบคุมหัวเมืองของราชสำนักสยามผ่านสารตรา ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบการบันทึกข้อความมี 3 ลักษณะได้แก่ ลายมือหวัด ลายมือหวัดกลม บรรจง และลายมือบรรจง รูปแบบการนำเสนอเนื้อหา มี 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนลงท้าย ขั้นตอนการส่งสารตราจะมีเสนาบดีนำเรื่องขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชวินิจฉัยและส่งสารตราไปยังหัวเมืองประเทศราชซึ่งมีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์และแนวนโยบายของราชสำนักสยาม

คำสำคัญ: สารตรา; หนังสือราชการ; ราชอาณาจักรสยาม

Abstract

This article has 3 objectives: 1) to study the forms of writing and parts of Santra 2) to study Santra submission procedure, and 3) to study controlling power of the Kingdom of Siam over satellite towns through Santra. The results show that forms of writing displayed 3 types of handwriting like scribbling, mixed scribbling and calligraphy and calligraphy while content of Santra divided into 3 parts as introduction, body and conclusion. The Santra submission procedure started with the chief official present inbound document to the King for consideration then transmitting Santra to satellite towns. The content of Santra present policies and ruling power of the Kingdom of Siam over satellite towns in aspects of government, economy, society and culture.

Keywords: Santra; Official documents; The Kingdom of Siam

*Received October 14, 2020; Revised November 30, 2020; Accepted May 26 2021

บทนำ

หนังสือราชการประเภท “สารตรา” ที่นำมาศึกษานี้เป็นเอกสารชั้นต้น(Primary sources) เก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติในหมวดเอกสารจดหมายเหตุซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้รับมอบเอกสารจากกรมมหาดไทย ซึ่งเป็นหน่วยงานสำหรับสั่งราชการและบังคับบัญชาการหัวเมือง (Damrong, 2002) ดังนั้นเนื้อหาของสารตราจึงมีความสำคัญต่อการศึกษาวិธีการบริหารจัดการบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองประเทศราชภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยามให้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการที่ทรงวางแนวทางปฏิบัติไว้ให้

เอกสารชั้นต้นประเภทสารตรา มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการควบคุมหัวเมืองประเทศราช ข้อมูลในสารตราก็คือ การถ่ายทอด “คำสั่ง” จากราชสำนักสยามสู่หัวเมืองประเทศราชเพื่อให้บรรดาหัวเมืองที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจปฏิบัติตามแนวนโยบายในการบริหารประเทศจากการศึกษางานวิจัยทางด้านเอกสารโบราณประเภทหนังสือราชการที่ส่งจากราชสำนักสยามไปยังหัวเมืองยังไม่ปรากฏงานศึกษาประเด็นการควบคุมหัวเมืองผ่านหนังสือราชการประเภทสารตรามากนัก ทั้ง ๆ ที่เป็นชุดข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของราชสำนักสยามในการควบคุมหัวเมืองได้ค่อนข้างชัดเจน ดังจะเห็นว่ามีการใช้พระราชอำนาจออกหนังสือสารตราไปควบคุมหัวเมืองเพื่อสนองตอบวัตถุประสงค์หรือแนวนโยบายของราชสำนักสยาม เช่น แนวนโยบายด้านความมั่นคงของพระราชอาณาจักร พระมหากษัตริย์สยามจำเป็นต้องออกหนังสือสารตราไปยังหัวเมืองชายแดนเพื่อให้รายงานการข่าวเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อเฝ้าระวังภัยคุกคามต่าง ๆ เช่น การสงคราม เป็นต้น หรือแม้กระทั่งการที่สยามกำลังเผชิญอยู่กับลัทธิล่าอาณานิคมและการขยายตัวของทุนนิยมโลก (world capitalism) สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐสยามมีปฏิสัมพันธ์กับโลกเศรษฐกิจของจีนและยุโรป (Kesboonchoo, 2019) ทำให้ต้องปรับตัวและเร่งสะสมทุน เช่น การออกหนังสือสารตราไปหัวเมืองเพื่อเกณฑ์ส่วยตระเตรียมไว้สำหรับประกอบกิจการค้าขายเรือสำเภากับชาวต่างชาติ เช่น จีน อังกฤษ เป็นต้น

ผู้ศึกษาได้เล็งเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของสารตรา จึงกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษา ได้แก่ เพื่อศึกษารูปแบบการบันทึกและรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาของสารตรา ศึกษาขั้นตอนการส่งสารตราไปยังหัวเมืองประเทศราชและศึกษาการควบคุมหัวเมืองของราชสำนักสยามผ่านสารตราซึ่งมีเนื้อหาแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและแนวนโยบายต่าง ๆ ที่ราชสำนักสยามมีต่อหัวเมือง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

หนังสือประทับตราและสารตรา

“สารตรา” เป็นหนังสือราชการประเภทหนึ่งมักถูกเรียกรวมกับหนังสือราชการประเภทอื่น ๆ ที่ใช้ติดต่อสื่อสารภายในราชอาณาจักรว่า “หนังสือประทับตรา” ตราที่ใช้ประทับบนเอกสาร คือ ตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือ เรียกว่า “ตราใหญ่” ซึ่งเป็นตราประจำตำแหน่งของอัครมหาเสนาบดี ใช้ประทับตราในการออกหนังสือโดยกระแสนพระบรมราชโองการหรือพระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์ (Veeraprachak, 1994) โดยอัครมหาเสนาบดีที่ดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือคืออัครมหาเสนาบดี สมุหนายก

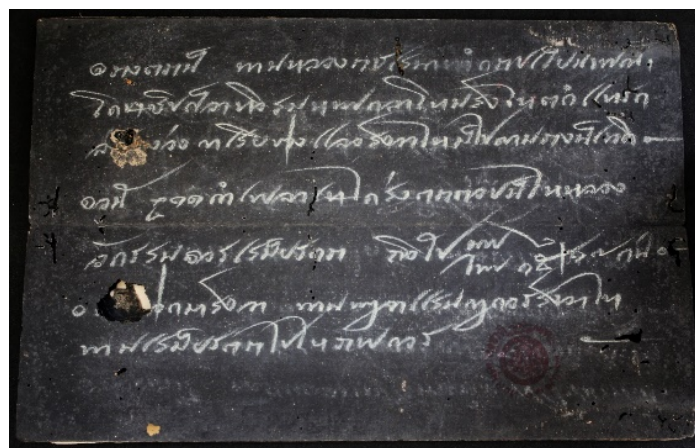
กรมมหาดไทย มีตราประจำตำแหน่งตามพระธรรมนูญที่กำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวง คือ “ตราพระราชสีห์” และ “ตราจักร” ส่วนอักษรมหาเสนาบดีที่ดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้คืออักษรมหาเสนาบดีสมุหกลาโหม กรมกลาโหม มีตราประจำตำแหน่งตามพระธรรมนูญที่กำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวง คือ “ตราชสีห์” (Silpakorn, 1978) ดวงตราเหล่านี้ใช้ประทับบนหนังสือราชการรวมไปถึงหนังสือราชการประเภทสารตราด้วย

รูปแบบของสารตรา

1 รูปแบบการบันทึกข้อความ

การบันทึกข้อความของสารตราลงในฉบับร่างนั้นใช้วัสดุรองรับการบันทึกคือ “หนังสือสมุดไทย” เป็นวัสดุรองรับการบันทึกที่เป็นที่นิยมแห่งยุคสมัย ก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงวัสดุรองรับการบันทึกเป็นกระดาษที่นำเข้ามาจากต่างประเทศเรียกว่า “กระดาษฝรั่ง” (National Library, 2009) รูปแบบการบันทึกข้อความเมื่อพิจารณาจากตัวอักษรและลักษณะการเขียนบนสารตรา พบว่าใช้อักษรไทยในการบันทึกทุกฉบับ สำหรับลักษณะการเขียนหรือรูปแบบลายมือของเจ้าหน้าที่แต่ละคนมีลายมือแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถจัดเข้ากลุ่มลักษณะการเขียนได้ 3 ประเภท ได้แก่ ลายมือหวัด ลายมือหวัดแกมบรรจง และลายมือบรรจง ดังนี้

1.1 ลายมือหวัด ลายมือหวัดมีลักษณะการเขียนโดยการลากเส้นอักษรอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการหวัดหางท้ายเส้นของตัวอักษร ยิ่งความเร็วในการลากเส้นมากยิ่งขึ้นทำให้เส้นอักษรเขียนเชื่อมต่อกันไป จึงทำให้อ่านยากกว่าลายมือบรรจง แต่สามารถอ่านได้โดยพิจารณาจากบริบทของคำและประโยคในร่างสารตราประกอบตัวอย่างลายมือหวัดของร่างสารตราเจ้าพระยาบดินทร์มีลักษณะลายมืองดงามดังนี้

ภาพที่ 1 ลายมือหวัดที่ปรากฏในร่างสารตรา (Krommahadthai, 1831)

คำอ่านปัจจุบัน

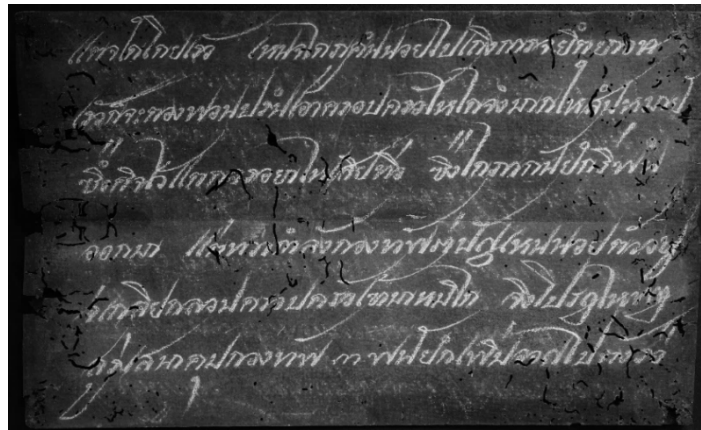
- ๑ ร่างตรานี้ ท่านหลวงราชเสนาทำกราบเรียน ฯพณฯ
- โกษาธิบดีว่าที่สมุหกลาโหมสั่งให้ตกแทรก
- ลง(บาง)วงกาเสียบ้างแล้วสั่งให้มีไปตามร่างนี้เถิด
- ๑ วัน..แรม 4 ค่ำ เดือน 11 เพลาเช้า ได้ส่งตราตอบนี้ให้หลวง

อักษรสุนทรเสมียรตรา ถือไป นาย 2 ไพร์ 15 รวม 17 คน

๑ ..(ออก)มาสั่งว่า ท่านพญาจำแสนญกรสั่งว่าให้

ท่านเสมียรตราไปให้พบก่อน

1.2 ลายมือหัดแกมบรรจง ลายมือหัดแกมบรรจงมีลักษณะการเขียนอย่างลายมือหัด คือ มีการตัวหวัดอักษรและเขียนอักษรเชื่อมต่อกัน แต่เป็นลายมือที่อ่านง่ายกว่าลายมือหัดเนื่องจากลายเส้นอักษรมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างลายมือบรรจง ดังตัวอย่างจากร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีมีลักษณะลายมือหัดแกมบรรจงดังนี้

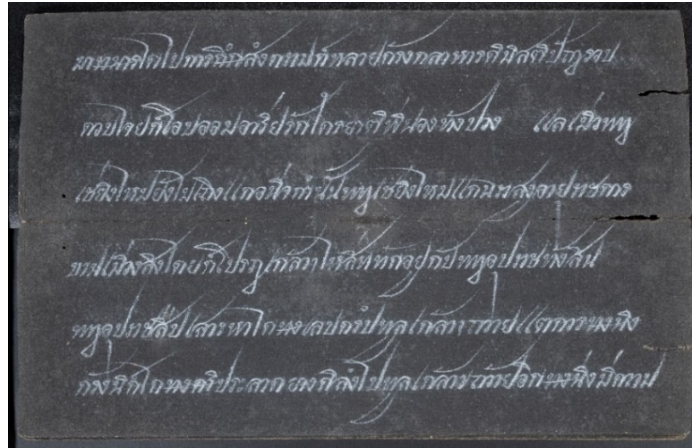

ภาพที่ 2 ลายมือหัดแกมบรรจงที่ปรากฏในร่างสารตรา (Krommahadthai, 1824)

คำอ่านปัจจุบัน

๑ แต่จะได้โดยเร็ว เห็นจะได้ผู้คนน้อยไปถึงการจะยุติบ้างช้า
เร็วก็จะต้องผ่อนปรนเอาครอบครัวให้ได้จึงมากให้สมหมาย
ซึ่งคิดไว้แต่ก่อนอย่าให้เสียเที่ยว ซึ่งได้พากันยกทัพ
ออกมา แต่ทว่ากำลังกองทัพพราหมณ์เห็นอยู่ตัวอยู่
จะเกลี้ยกล่อมครอบครัวเข้ามามีได้ จึงโปรดให้พระยา
สุรเสนาคุมกองทัพ 3 พัน ยกเพิ่มออกไปตั้งรอ

1.3 ลายมือบรรจงลายมือบรรจงมีลักษณะการเขียนที่เป็นระเบียบ สันฐานของตัวอักษรมีขนาดเท่ากัน การเว้นระยะช่องไฟสม่ำเสมอ แม้จะมีบางคำเขียนเชื่อมกันบ้างแต่ในภาพรวมแล้วอ่านง่ายกว่าลายมือหัดและลายมือหัดแกมบรรจง ดังตัวอย่างลายมือบรรจงจากร่างสารตราเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้ง พระยาอุปราชาตั้งภาพนี้

ภาพที่ 3 ลายมือบรรจงที่ปรากฏในร่างสารตรา (Krommahadthai, 1847)

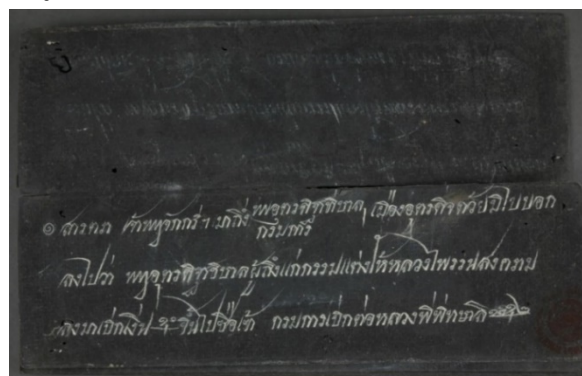
คำอ่านปัจจุบัน

๑ มาช้านานได้ไปการศึกษาสงครามหลายครั้งกล้าหาญดีมีสติปัญญารอบ
คอบใจก็โอบอ้อมอารีรักใคร่ญาติพี่น้องทั้งปวง แลเมื่อพญา
เชียงใหม่ยังไม่ถึงแก่นิจกรรมนั้น พญาเชียงใหม่แก่ชราสูงอายุราชการ
บ้านเมืองสิ่งใดก็โปรดเกล้าให้สิทธิขาดอยู่กับพญาอุปราชทั้งสิ้น
พญาอุปราชสืบเสาะหาได้ช้างเล็บครบทูลเกล้าถวายฯ แต่ก่อนช้างหนึ่ง
ครั้งนี้ได้ช้างสีประหลาดอย่างดีส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายอีกช้างหนึ่งมีความ

2. รูปแบบการนำเสนอเนื้อหา

สารตรามีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และ ส่วนลงท้ายโดย
มีคำที่บ่งบอกเนื้อหาแต่ละส่วนค่อนข้างชัดเจน โดยส่วนนำ มักขึ้นต้นด้วยคำว่า “ร่างตรานี้”, “สารตรา”,
“หนังสือ” และจะระบุนามผู้ออกหนังสือ นามผู้รับ ตลอดจนส่วนเนื้อหาที่เป็นข้อราชการ และจบด้วยส่วนลง
ท้ายที่ระบุวันเวลาในการออกหนังสือ สามารถอธิบายขยายความรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาแต่ละส่วน ดังนี้

2.1 ส่วนนำ ส่วนนำหรือส่วนหัวของหนังสือราชการประเภทสารตรา จะบันทึกหลังเครื่องหมายฟอง
มันหรือตาไก่ (๑) โดยมักเริ่มต้นด้วยการระบุประเภทของหนังสือราชการฉบับนั้น ๆ จากนั้นบันทึกราชทิน
นามของผู้ออกหนังสือ และระบุผู้รับหนังสือ ตัวอย่างเช่น

ภาพที่ 4 สารตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระอัครมเหสีเมืองอุดรดิตถ์ (Krommahadthai, 1824)

จากตัวอย่างพบว่า หลังเครื่องหมายฟองมันหรือตาไก่ (๑) มีการระบุประเภทของหนังสือราชการ คือ สารตรา จากนั้นระบุราชทินนามของผู้ออกหนังสือและผู้รับหนังสือ สำหรับสารตราฉบับนี้ผู้ออกหนังสือคือ “เจ้าพระยาจักรี” ผู้รับหนังสือคือ “พระอุตรดิตถฐาภิบาล” และ “กรมการ” ประจำเมืองอุตรดิตถ์ (Krommahadthai, 1824) จากนั้นจะเป็นการนำเสนอเนื้อหาของสารตรา

2.2 ส่วนเนื้อหา เนื้อหาของสารตราเป็นการบันทึกข้อราชการหรือเป็นคำสั่งการเรื่องต่าง ๆ เนื้อหาสารตรา แต่ละฉบับจะแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของราชสำนักสยามในการสั่งการให้หัวเมืองประเทศราชรับคำสั่งแล้วปฏิบัติตาม เช่น การส่งบรรณาการ การส่งส่วย การเกณฑ์เลกหรือแรงงานคนไปทำงาน การมอบเครื่องยศให้เจ้านาย การให้สืบราชการหัวเมืองชายแดน เป็นต้น ซึ่งผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งจากราชสำนัก และจะต้องรายงานผลการปฏิบัติกลับเข้ามายังราชสำนักสยามทุกกรณีซึ่งแสดงให้เห็นถึงอำนาจการควบคุมของราชสำนักสยามที่มีต่อหัวเมืองต่าง ๆ

2.3 ส่วนลงท้าย ส่วนลงท้ายเป็นการระบุวัน เวลา ในการออกสารตราและผู้นำส่งสารตราฉบับนั้น ๆ เช่น “วัน แรม 15 ค่ำ เดือน 8 ได้ส่งตราตอบนี้ให้นายภิมสารรับไป” (Krommahadthai, 1842) เป็นต้น

รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาของสารตราแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วนเช่นนี้ทุกฉบับ แต่ฉบับร่างที่บันทึกบางเล่มพบว่ามีการร่างสารตราปะปนกันหลายเรื่องในเล่มเดียว เหตุผลอาจเป็นเพราะการส่งข้อราชการบางฉบับมีการร่างเนื้อหาน้อยไม่สามารถบันทึกให้เต็มหน้าสมุดไทยได้ ดังนั้นปลัดทูลฉลองจำเป็นต้องบันทึกร่างสารตราฉบับอื่น ๆ ต่อจนเต็มหน้าหนังสือสมุดไทยเพื่อเป็นการใช้งานหนังสือสมุดไทยได้คุ้มค่า

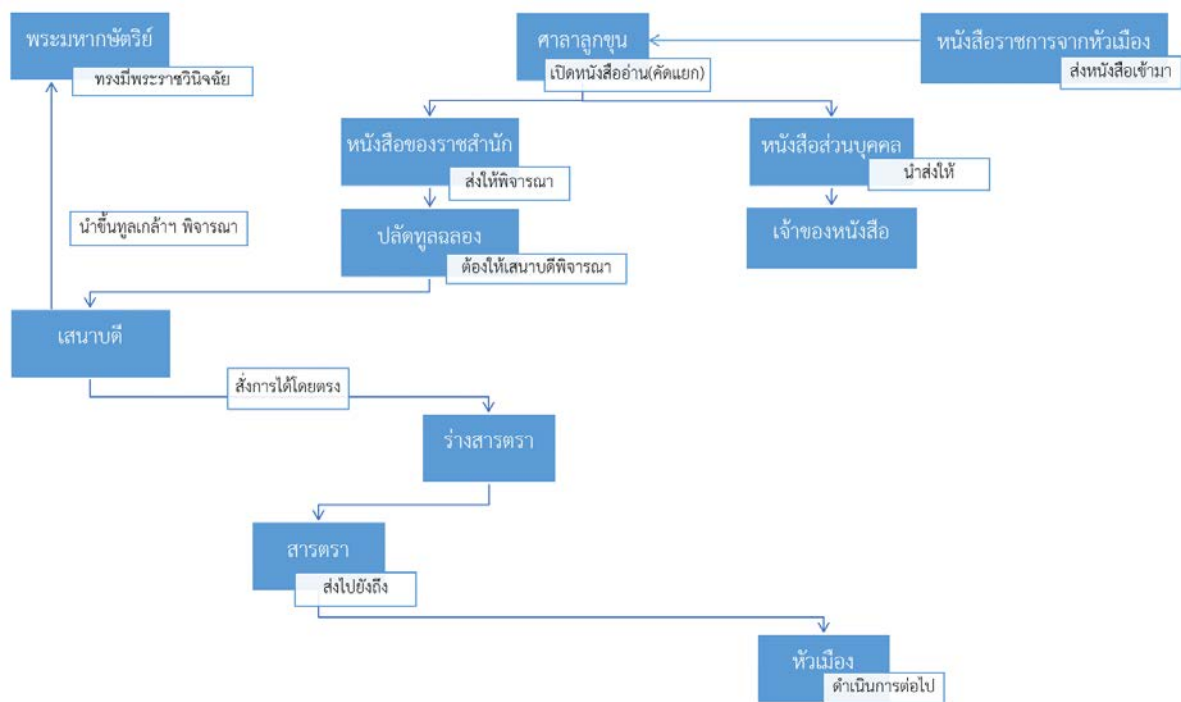
สารตรา: หนังสือแสดงอำนาจควบคุมหัวเมือง

สารตรา คือ หนังสือราชการที่ใช้ติดต่อสื่อสารนโยบายของราชสำนักสยามไปยังหัวเมือง ส่งไปถึงผู้มีอำนาจสูงสุดของหัวเมืองให้ดำเนินการปฏิบัติตามนโยบายเหล่านั้น หากผู้มีอำนาจสูงสุดเพิกเฉยละเลยต่อคำสั่งจากราชสำนักแล้วจะต้องได้รับบทลงโทษ ดังนั้นสารตราจึงมีความสำคัญในฐานะเครื่องมือที่ราชสำนักสยามใช้แสดงอำนาจควบคุมเมืองประเทศราช สิ่งเหล่านี้สามารถสังเกตได้จากการใช้ถ้อยคำที่แสดงถึงความเคารพต่ออำนาจของราชสำนักสยาม และการรายงานข้อปฏิบัติตามคำสั่งที่ระบุไว้ในสารตรา หากไม่สามารถกระทำได้ตามคำสั่งของราชสำนักได้ทั้งหมดจำต้องมีคำอธิบายที่สมเหตุสมผลจึงจะพ้นจากการรับโทษฐานขัดขึ้นต่อพระราชอำนาจ

1. กระบวนการรับหนังสือราชการและส่งสารตราไปยังหัวเมือง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325-2411) จนถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กระบวนการรับและส่งหนังสือราชการจากราชสำนักไปยังหัวเมืองและจากหัวเมืองเข้ามาราชสำนักมีกระบวนการเดินเรื่องรับส่งเอกสารตามแบบที่เคยใช้มาแต่เดิมอธิบายเป็นแผนภาพดังนี้

ขั้นตอนการรับและส่งหนังสือ

ภาพที่ 5 แผนภาพขั้นตอนการรับและส่งหนังสือระหว่างสยามและหัวเมืองประเทศราช

จากแผนภาพอธิบายขั้นตอนการรับและส่งหนังสือราชการจากหัวเมือง เริ่มตั้งแต่เมื่อมีหนังสือราชการจากหัวเมืองเข้ามาจะมีศูนย์กลางรับเรื่องอยู่ที่ “ศาลาลูกขุน” ซึ่งเป็นจุดคัดกรองเรื่องที่เข้ามาจากหัวเมือง มีเสมียนพนักงานที่รับเรื่อง 4 คน ได้แก่ 1. นายแคว้นคชสาร 2. นายชำนาญกระบวน 3. นายครุฑธวัช 4. นายรัตตราชพล เสมียนพนักงานทั้ง 4 คนนี้จะผลัดเปลี่ยนเวรกันทุก 15 วัน และมีการอยู่เวรในเวลากลางคืนเพื่อคอยรับหนังสือราชการที่เข้ามาในเวลาค่ำ บรรดาหนังสือราชการที่มีมาถึงกรมมหาดไทย หรือกรมกลาโหมจะมีมาในเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ถ้ามาถึงกรมในเวร 15 วันของใคร นายเวรนั้นก็ต้องเป็นเจ้าหน้าที่ทำการเรื่องนั้นตั้งแต่ต้นจนสำเร็จ กระทั่งได้จัดส่งหนังสือนั้นถึงมือผู้รับ (กรณีเป็นหนังสือส่วนตัว) หรือนำเสนอเรื่องขึ้นไปตามลำดับขั้นของการบังคับบัญชา (กรณีเป็นหนังสือถึงราชสำนัก) (Damrong, 2002)

เมื่อมีหนังสือราชการจากหัวเมืองเข้ามาในเวรของเสมียนพนักงานผู้ใด ก็จะมีการคัดแยกหนังสือหากเป็นหนังสือส่งถึงบุคคล เสมียนพนักงานก็จะนำส่งไปให้เจ้าของหนังสือ หากเป็นหนังสือขอราชการของราชสำนักหรือ “ใบบอก” ซึ่งเป็นหนังสือที่ส่งจากหัวเมืองมายังเมืองหลวงเพื่อรายงานขอราชการต่าง ๆ ที่ได้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ เสมียนพนักงานจะเปิดผนึกออกอ่านแล้วนำขึ้นเสนอต่อปลัดทูลฉลองให้พิจารณาก่อน ถึงวันต่อมาเวลาเช้าปลัดทูลฉลองกับเสมียนพนักงานเอาใบบอกนั้นกับทั้งหนังสือซึ่งปลัดทูลฉลองเห็นว่าเสนาบดีจะต้องสอบประกอบกันไปยังบ้านเสนาบดี จากนั้นเสมียนพนักงานจะอ่านข้อความที่บันทึกในหนังสือราชการให้เสนาบดีฟัง เสนาบดีจะมีคำสั่งว่าหากเป็นเรื่องเพียงต้องมีท้องตราตอบตามระเบียบแบบแผนก็จะให้เสมียนพนักงานร่างให้เสร็จแล้วให้เสนาบดีประทับตราส่งหนังสือออกไปถึงหัวเมืองได้ หากหนังสือราชการฉบับใดที่จะต้องกราบบังคมทูล เสนาบดีจะสั่งให้ปลัดทูลฉลองคัดความขึ้นกราบบังคมทูล

เรียกว่า “คัตทุลลอลง” (Damrong, 2002) สำหรับหนังสือราชการที่บันทึกด้วยอักษรอื่น ๆ ที่ไม่ใช่อักษรไทย จะส่งไปให้เจ้าหน้าที่กรมอาลักษณ์แปลก่อนนำมาคัตทุลลอลง เมื่อเสนาบดีกราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ ในหนังสือ ราชการให้ทราบแล้วจะทรงมีพระกระแสรับสั่งให้มีสารตราตอบข้อราชการหัวเมืองหรือไม่อยู่ที่พระราชวินิจฉัย หากมีพระประสงค์จะให้ มีสารตราตอบเสนาบดีจะดำเนินการร่างสารตรา ตรวจทาน จากนั้นให้เสมียนพนักงาน คัดลอกร่างสารตราลงในกระดาษเพลามีลักษณะคล้ายกระดาษสาในปัจจุบัน ซึ่งสารตราที่คัดลอกลงกระดาษ เพลานี้คือสารตราฉบับจริงจากนั้นประทับตราประจำตำแหน่งแล้วส่งไปยังหัวเมืองเป็นลำดับต่อไป

2. การควบคุมหัวเมือง การควบคุมหัวเมืองดังที่ปรากฏในเนื้อหาของสารตรา พบว่ามีเนื้อหาที่แสดง การควบคุมหัวเมืองด้านต่าง ๆ ได้แก่ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น รายละเอียดดังนี้

2.1 การเมืองการปกครอง การที่ราชสำนักสยามมีหนังสือสารตราส่งไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ประเด็นหนึ่ง ในเนื้อหาของสารตราที่พบคือการให้หัวเมืองประเทศราชสืบข่าวของประเทศเพื่อนบ้านที่เคยมีข้อพิพาทหรือ การแย่งชิงอำนาจกัน เช่น ประเทศพม่า จากการศึกษาเนื้อหาของสารตราที่ราชสำนักสยามส่งไปยังหัวเมือง ล้านนาพบการกล่าวถึงประเด็นนี้ ดังตัวอย่าง

“ส่วนทางหน้าด่านเมืองฝ่ายเหนือให้รู้ราชการข้างเมืองพม่า อ้ายพม่าจะ แข็งแรงสู้รบอังกฤษ อ้ายพม่าจะขยายฝีมืออังกฤษ ราชการข้างเมืองพม่าจะเป็นประการ ไດ ให้สืบเอาข้อราชการข้างเมืองพม่าให้แน” (Krommahadthai, 1838)

ตัวอย่างข้างต้นมาจากสารตราเจ้าพระยาจักรีส่งถึงเจ้าเมืองฝ่ายเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ ละคอน(เมืองละ คอน คือ จังหวัดลำปางในปัจจุบัน) ลำพูน ให้หัวเมืองล้านนาสืบข่าวจากพม่าเพื่อให้ทราบความเคลื่อนไหว สารตราฉบับนี้เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2381 การเมืองระหว่างประเทศใน ช่วงเวลานั้นคือ อังกฤษกำลังจะทำสงครามกับพม่าครั้งที่ 2 ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองที่ไม่แน่นอนนี้ ราชสำนักสยามจำต้องสืบข่าวคราวทางการเมืองอย่างใกล้ชิดเพื่อระมัดระวังท่าทีของอังกฤษที่มีต่อราชสำนัก สยาม ราชสำนักสยามยินดีเป็นมิตรกับมหาอำนาจใดก็ตามที่ต่อสู้กับพม่าด้วยความระมัดระวัง รายงานของ เฮนรีเบอร์นีทำให้ทราบว่าราชสำนักสยามติดตามสถานการณ์สู้รบอย่างใจจดใจจ่อและกระตือรือร้นที่จะได้ฟัง ข้อมูลหรือข่าวลือเกี่ยวกับการรบด้วยเหตุที่ทั้งสยามและอังกฤษถือพม่าเป็นศัตรูร่วม (Winichakul, 2013) จึงมี การออกสารตราไปยังหัวเมืองชายแดนเพื่อสืบข่าวคราวเกี่ยวกับการทำสงครามระหว่างอังกฤษและพม่า เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาการกำหนดนโยบายระหว่างสยามและชาติมหาอำนาจที่เข้ามามี ปฏิสัมพันธ์กับสยามในช่วงเวลานั้น

เมื่อได้รับคำสั่งให้สืบราชการ หัวเมืองฝ่ายเหนือที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจของราชสำนักสยามจำต้อง ปฏิบัติตามและรายงานข่าวคราวเข้าไปยังราชสำนักดังปรากฏว่ามีใบบอกตอบกลับเรื่องสืบราชการเมืองพม่า

“หนังสือข้าพเจ้าพระยาวิเชียรปราการ พระยาเชียงใหม่ [...] ขอรบเรียน
 ปณินัติมายัง พณ หัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา เจ้าทั้งปวงขอได้ทราบ [...] ข้าพเจ้าทั้ง
 ปวงได้แต่งแสนหนัชนัย ขนานไชยวงศ์ นายไพร่ เข้ากันสิบคนออกไปฟังราชการถึงเมือง
 หม่อนเมี่ยง [...] เจ้าเมืองอังวะมีไพร่พลแสนคนยกลงจากเมืองอังวะลงมาว่าจะลงมา
 เมืองย่างกุ้ง [...] จะลงมาตีเอาเมืองหม่อนเมี่ยงบ้าง ในข่าวราชการสองข้อนี้จะเท็จจริง
 ประการใดไม่แจ้ง ถ้าได้รู้ราชการแน่ว่าจริงประการใดจะมีหนังสือบอกมาทีหลัง [...] สิ่ง
 ประการใดจะดี ข้าพเจ้าทั้งปวงจะมีความชอบ ขอเอาบุญและปัญญา พณ หัวเจ้าท่าน
 ลูกขุน ณ ศาลา เป็นที่พึ่งโปรดทุกประการ” (Krommahadthai, 1841)

การส่งใบบอกรายงานเรื่องราวการประเทศพม่า มีข้อเท็จจริงประการใดก็ต้องรายงานไปยัง
 ราชสำนักให้ครบถ้วนด้วยถ้อยคำที่แสดงความนอบน้อม แสดงถึงความยำเกรงต่อพระราชอำนาจของ
 พระมหากษัตริย์สยาม เช่น ขอรบเรียนปณินัติ พณ หัวเจ้าท่าน เป็นต้น

2.2 เศรษฐกิจ ในสมัยที่ราชอาณาจักรสยามปกครองหัวเมืองแบบรัฐบรรณาการ กล่าวคือ สยามให้อำนาจเจ้าเมืองประเทศราชในการบริหารจัดการบ้านเมืองแต่ต้องส่งบรรณาการหรือส่วยที่ราชสำนักสยามเรียกเก็บในแต่ละปี มีการเรียกเก็บส่วยจากหัวเมืองทั้งฝ่ายเหนือและหัวเมืองฝ่ายใต้ ตัวอย่างสารตราเรียกเก็บส่วยไม้สัก ผ้าขาวเพลา จากหัวเมืองฝ่ายเหนือ ความว่า

“ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าไม้ขอนสักต้องการทำวัดวาอารามแลการ
 พระนคร ซึ่งพระยาแพร์ได้จัดไม้ขอนสัก ผ้าขาวเพลา ส่งลงไปทูลเกล้าฯ ถวายนั้น ได้ให้
 เจ้าพนักงานพระคลังรับไว้ได้ตามครบบอกแล้ว ถ้าถึงเทศกาลออกตัดไม้ขอนสักก็ให้พระ
 ยาแพร์ ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพญาลาว จัดแจงออกตัดไม้ขอนสักที่ใหญ่ยาวงาม
 ดีแลหาผ้าขาวเพลาจำนวนปีเถาะเบญจศก ส่งลงไปทูลเกล้าฯ ถวายให้ครบจำนวนเสมอ
 ทุกปี จะเป็นความชอบกับพระยาแพร์บุตรหลานแสนท้าวสืบไป (Krommahadthai,
 1824)

ด้วยความยำเกรงในพระราชอำนาจของราชสำนักสยามหัวเมืองฝ่ายเหนือเมื่อได้รับสารตราแล้ว
 จะต้องดำเนินการตามคำสั่งและรายงานผลการปฏิบัติงานมายังราชสำนัก

“ข้าฯ พระยาแพร์ [...] ขอเรียนปณินัติมายัง ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา ให้
 ทราบ ด้วยข้าฯ พระยาแพร์กราบถวายบังคมลาขึ้นไปถึงบ้านเมืองแล้ว ถึงเทศกาลตัด
 ไม้ขอนสัก ข้าฯ ทั้งปวงได้จัดแจงให้บุตรหลานแสนท้าวคุมไพร่ออกตัดชักลากไม้ขอน
 สักจำนวนปีขาร จัดท้าวศก ได้ไม้ครบตามเกณฑ์แล้ว แต่งให้พญาราชวงศ์ แสนเสมอใจ
 แสนหลวงหนัสน้อย แสนสุริยอักษร บุตรหลานแสนท้าวมีชื่อ คุมเอาไม้ขอนสัก [...]
 ผ้าขาวเพลา 200 เพลา ส่งมาทูลเกล้าฯ ถวายแจ้งราชการ ณ กรุงเทพฯ สิ่งประการใด
 ข้าฯ ทั้งปวง จะชอบด้วยราชการขอบุญปัญญา ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา เป็นที่พึ่ง
 ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด” (Krommahadthai, 1842)

หัวเมืองที่ได้รับคำสั่งให้ส่งส่วยต้องปฏิบัติตามเป็นประจำทุกปี ปีไหนขาดส่งหรือส่งไม่ครบ จะต้องมียุทธผลขึ้นแจ่งและต้องส่งส่วยที่ค้างตามมาในปีถัดไป มีกรณีที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าเมืองน่านของดส่งส่วยไม้สักเป็นเวลา 3 ปี เนื่องจากจะเก็บไว้เพื่อตัดขายให้กับพ่อค้าไม้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงอนุญาตและได้ว่ากล่าวตักเตือน ดังความว่า

หนังสือเจ้าพระยาธิบดีรัตน มาถึงเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน ด้วยบอกลงไปว่า ไม้ขอนสักที่จะเอาลงไปทูลเกล้าฯ ถวายนั้น เจ้าอนันตวรฤทธิเดชขอรับพระราชทานงดไว้ตัดขายค่า 3 ปี นั้นได้แจ้งตามบอกแล้ว จึงนำหนังสือบอกไปกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท โปรดเกล้าฯ จะให้นำหนังสือเจ้าอนันตวรฤทธิเดชขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่มีเยี่ยงอย่างเลยที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชบอกของดไม้ไว้ค่า 3 ปี ไม้ที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชให้แสนท้าวพระยาลาวตัดส่งลงมาทูลเกล้าฯ ถวายทุกปีก็ตัดเอาแต่เล็ก ๆ แต่ที่ไกล ส่งลงมาป่าไม้ที่ใกล้น้ำเป็นไม้ใหญ่ไม้อาว ถัดจันลันอายุเจ้าอนันตวรฤทธิเดชทั้งบุตรและหลาน ไม้ขอนสักแขวงเมืองน่านในปากก็ไม่สิ้นไม่สุด และเมืองน่านเป็นเมืองประเทศราชอันใหญ่ไพร่พลมีมาก พระยาน่านแต่ก่อนเป็นเจ้ามาหลายชั่วเจ้าเมืองถึงปีแต่งบุตรหลานออกตัดไม้ใหญ่ยาวงามดีส่งลงไปทูลเกล้าฯ ถวายไม่ขาดแล้วแต่ก่อนเจ้าเมืองก็เป็นแต่พระยา ครั้นนี้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเจ้าอนันตวรฤทธิเดชทั้งบุตรและหลานเป็นเจ้ากอปรไปด้วยยศบันดาศักดิ์ พวกกันเข้าซื้อของดไม้ขอนสักในหลวงถึง 3 ปี ลงไปจะขอตัดขายดังนี้มิชอบ (Krommahadthai, 1859)

จากร่างสารตราฉบับดังกล่าวเห็นได้ว่าการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของล้านนาในฐานะหัวเมืองประเทศราชถูกควบคุมด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ ของสยาม การจะตัดไม้เพื่อค้าขายในบ้านเมืองตนไม่อาจทำได้หากไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าล้านนาตกอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของสยาม อีกทั้งจากตัวอย่างข้างต้นมีการกล่าวถึงการ “ชุบเลี้ยง” ให้มียศถาบรรดาศักดิ์ต่างจากเจ้าเมืองน่านแต่ก่อนมานั้นแสดงให้เห็นว่าสยามได้มีส่วนเข้าไปเปลี่ยนแปลงจารีตและขนบธรรมเนียมของการแต่งตั้งยศของเจ้านายล้านนาที่ถือปฏิบัติกันมาแต่เดิมด้วยการหยิบยืมยศถาบรรดาศักดิ์ตามอย่างจารีตนิยมของสยามให้กับล้านนา

รายงานผลประโยชน์ที่ได้รับจากหัวเมืองฝ่ายเหนือในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายรับอยู่ที่ 50,000 บาท ขณะที่ผลประโยชน์จากหัวเมืองฝ่ายใต้มีรายรับอยู่ที่ 40,000 บาท (Silpakorn, 1972) แสดงให้เห็นถึงราชสำนักสยามประสบความสำเร็จในการควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกทั้งส่วยที่ส่งมายังราชสำนักอาจจะมีมูลค่ามากกว่าส่วยจากหัวเมืองฝ่ายใต้ ทำให้ผลประโยชน์ที่ราชสำนักสยามได้รับจากหัวเมืองฝ่ายเหนือมีมากกว่าหัวเมืองฝ่ายใต้

2.3 สังคมและวัฒนธรรม การควบคุมด้านสังคมและวัฒนธรรมพบว่าในสารตรามีเนื้อหาเกี่ยวกับประเด็นนี้อยู่บ้าง เช่น กรณีเจ้าเมืองน่านรายงานเรื่องการพบช้างสีประหลาดเข้ามายังราชสำนักสยาม

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยอย่างมาก ทรงส่งภาพถ่ายให้กรมช่างตรวจสอบว่าเป็นช่างมงคลหรือไม่ กรมช่างกราบบังคมทูลพระองค์ว่า “ช่างโอบเข้าไปช่างแก้มนั้น แบบแผนตระกูลช่างดังนี้ไม่เป็นช่างโทะ ไม่เป็นช่างมงคล เป็นแต่ช่างประหลาด” (Krommahadthai, 1844) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าช่างงาโอบเข้าไปช่างแก้มนั้นยังหาเคยมีไม่ ต้องพระราชประสงค์จะทรงทอดพระเนตร โปรดเกล้าฯ ให้ พระยาน่าน พระยาหอหน้า พระยาราชวงศ์ พระยาราชบุตร ท้าวพระยาลาวส่งช่างงาโอบลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย

หลังจากทรงมีพระราชดำริทอดพระเนตรช่างสีประหลาด เสนาบดีจึงได้มีสารตราให้นำช่างสีประหลาดมาถวายโดยส่งไปยังหัวเมืองสำคัญๆ ทุกเมืองที่ช่างสีประหลาดเชื่อนี้จะเดินทางผ่านเพื่อให้เจ้าเมืองอำนวยความสะดวกตลอดเส้นทาง ได้แก่ เมืองน่าน เมืองพิษย เมืองพิษณุโลก เมืองนครสวรรค์ โดย“อย่าให้ช่างอดโรยอ่อนล้า เป็นเหตุการณ์แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว” (Krommahadthai, 1844)

กรณีนี้แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับช่างที่เป็นสัตว์มงคลประจำชาติและเป็นพาหนะที่ใช้ยามศึกสงคราม เหนือสิ่งอื่นใดช่างเป็นสัตว์มงคลระดับพระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยมาทุกยุคทุกสมัย เมื่อหัวเมืองพบช่างลักษณะมงคลต้องรีบแจ้งเข้ามายังราชสำนัก เพื่อส่งช่างลงมาทูลเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์สยามและเมื่อพิเคราะห์ดูจะพบว่าหัวเมืองต่าง ๆ ที่พบช่างสีประหลาด หรือ ช่างที่เป็นมงคลแล้ว ไม่จำเป็นต้องแจ้งไปยังราชสำนักสยามก็ได้ แต่ที่มีการแจ้งรายงานไปยังราชสำนักเหตุผลที่น่าพิจารณาเป็นสำคัญคือ ความยำเกรงต่อพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยามอีกทั้งยังต้องการความดีความชอบจึงแสดงความสวามิภักดิ์ด้วยการรายงานเรื่องช่างมงคลและนำช่างไปทูลเกล้าฯ ถวาย ดังนั้นในฐานะหัวเมืองประเทศราชหากต้องการให้บ้านเมืองของตนสงบสุข การมีความสัมพันธ์อันดีต่อสยามด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งของทางราชสำนักจึงเป็นทางเลือกที่หัวเมืองพึงปฏิบัติ

สรุป

สารตราเป็นเอกสารราชการและเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์(Primary Sources) มีรูปแบบการบันทึกข้อความปรากฏตัวอักษรและลักษณะการเขียน 3 ลักษณะ ได้แก่ ลายมือหวัด ลายมือหวัดกมบรรจง และลายมือบรรจง มีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนลงท้าย ราชสำนักสยามใช้หนังสือราชการประเภทสารตราเป็นเครื่องมือแสดงอำนาจในการควบคุม สั่งการหรือติดต่อข้าราชการกับหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในการปกครองให้ปฏิบัติตามเพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ของสยามทั้งในเชิงการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนถึงการใช้อำนาจและการสวามิภักดิ์ต่ออำนาจของสยาม หากหัวเมืองประเทศราชไม่ปฏิบัติตามก็จะได้รับการตักเตือนจนถึงการลงโทษในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างกันรวมไปถึงความสงบสุขและความมั่นคงของหัวเมืองนั้นด้วย สารตราจึงเป็นหลักฐานชั้นต้นที่เชื่อถือได้และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่ผู้สนใจสามารถศึกษาค้นคว้าเพื่อเข้าถึงข้อมูลพลวัตความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราช รวมถึงแนวนโยบายแต่ละด้านที่สยามมีต่อหัวเมืองตลอดจนเหตุผลหรือปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังการกำหนดนโยบายดังกล่าว

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง สารตรา: หนังสือแห่งอำนาจของอาณาจักรสยาม ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1.1 ผู้ศึกษาเห็นว่าผลงานค้นคว้าเรื่องนี้สามารถนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเอกสารราชการในอดีตประเภทอื่น ๆ ได้

1.2 เนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสยามสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงประกอบแนวคิด หรือวิวิธยาในการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้านประวัติศาสตร์ เพื่อให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาเอกสารชั้นต้น (Primary sources) ประเภทหนังสือราชการนอกเหนือจากหนังสือราชการประเภทสารตราแล้ว ยังมีหนังสือราชการประเภทอื่น ๆ ที่นักศึกษายังอีกหลายประเภท เช่น พระราชสาส์น ศุภอักษร ใบบอก คำให้การ ตราภูมิคุ้มห้าม เป็นต้น

2.2 เอกสารชั้นต้นเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (Historical Sources) ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังเป็นเอกสารร่วมสมัยที่มีความน่าเชื่อถือ เมื่อศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นต้นจะทำให้ผลงานศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์มีความน่าเชื่อถือและทำให้ผลงานวิจัยมีคุณภาพและได้รับการยอมรับยิ่งขึ้น

References

- Damrong, R. (2002). *The sa phi ban*. Bangkok: Matichon.
- National Library. (2009). *Handbook on Survey and Collecting Information Resources of Paper and Palm Leaf Manuscripts*. Bangkok: National Library of Thailand.
- Silpakorn, D. (1972). *Lath Thi Tham Niam Tang Tang*. Bangkok: Rungruangrat.
- Silpakorn, D. (1978). *Ruang Kod Mai Tra Sam Duang*, Bangkok: n.p.
- Kesboonchoo, K. (2019). *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. Bangkok: Sameskybook.
- Veeraprachak, V. (1994). *Nang Sue Pra Thab Tra. Kham Yok Yon Khong Adit*. Bangkok: n.p.
- Winichakul, T. (2013). *Siam Mapped: A History of Geo-body of a Nation*. Translated by Puangthong Pawakapan, Ida Aroonwong, Ponglert Pongwanan. Bangkok: Aan and Kobfai Publishing
- Unpublished Manuscripts in Thai*

- Krommahadthai, (1824). *Samudthai: Rang santra chaophaya chakkri. no.1/ kor kai*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1824). *Samudthai: Santra chaophaya chakkri ma thung pha uttraditphinan lae kromkanmuang uttraradit. no.297*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1831). *Samudthai: Rang santra chaophaya chakkri thung chaophaya bodin. no 9*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1838). *Samudthai: Santra chaophaya chakkri thung muang Chiangmai ruang ham khai chang kho krabu hai pho kha aungkris. no.19*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1841). *Samudthai: Bai bok muang Chiangmai wa duay khao tang muang pama. no.84*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1842). *Samudthai: Baibok phaya phrae ruang song mai khon sak lae pha khao suay hai saen samoejai lae butra khum long ma song. no.84*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1842). *Samudthai: Santra thung chaomung Chiangmai ruang tob rub khruangyod khong nay nanmhathep. no.13*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1844). *Samudthai: Ruang rang santra ruang Thawai chang pralad nga aob khang kam. no.21*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1847). *Samudthai: Santra thung muang Chiangmai Nakorn Lampoon Nakorn Lampang ruang thanh phaya upparas. no.17*. National Library Thailand: n.p.
- Krommahadthai, (1859). *Samudthai: Ruang rang tra noi chaophaya nikornbodin ruang Chao muang nan kho ngod song mai. no.196*. National Library Thailand: n.p.